

gyakorlati buktatói közt cseflő-botló Rengetegyh kudarc sorozatából. A balkezes gróf méltán tekinthető a sokat idézgetett Berend Iván ellenpárjának, miképpen az *Egy ember, aki mindent tud* c. kisregény a *Fekete gyémántok* groteszk ellenregényének.

Hasonlóképpen megemlíthető a *Történetek egy ócska kastélyban* egyik hősének bolondériája, a „hidrogént kilégző” tisztartó a valóban ritka kémiai területet is képviselhetné volna a komikus mellett. Még akkor is, ha mindez elbeszélésben fogalmazódott meg. Veress Zoltán maga is érzi, Prokrusztesz-ágy ez, amelybe csak a regényvilág anyaga fér bele. Legalább széppróza szélességre kitérhetne volna a kaput!

Az öreg Jókai természettudományos érdeklődésének legjobb tükré az *Öreg ember nem vén ember* (sajtóközlésben 1898-tól). – A mezőgazdasági ismeretek tárháza; a fogátültetéstől az agyszélesztig az orvostudomány legfrissebb eredményeit kamatoztatja, a modern gyógyászati eljárásokban egyébként is szegényes résznek kiegészítője lehetne. Meglepően gazdag a technikai fejlődésre való reagálás: orvosi műszerek, halottbamvasztás, optikai és hírközlő eszközök kapnak szerepet a cselekmény folyamán.

Úgy érezzük, csupán azokat a műveket méltányos hiányolni, amelyek nem a mennyiségi, hanem a hiányzó vonások oldaláról egészítik ki a képet. Természetesen említhető még néhány (mint az antropológiai részbe kíváncsozó *A Króó*), de erre Veress is felkészült: saját véleményének megerősítését látja az ebbeli szemrehányásokban. Persze, nemhogy szemrehányásra nincs oka a recenzensnek, hanem kifejezetten elismerően kell nyilatkoznia Veress Zoltán válogató és szerkesztő tevékenységéről, szaktudományos tájékozottságáról; Jókai szépprózájának avatott ismerőjéről.

Végül arra is ki kell térnünk, hogy milyen a szövegek közlési minősége. Bár a kiadás a legautentikusabb forrásra, Jókai műveinek kritikai kiadására (JKK) támaszkodott, a szövegek összevetése mégis csalódást okozott. Már a kötet szövegek közlési elve is („szó szerint, de nem betű szerint”) kifogásolható, ugyanis számtalan önkényes korszerűsítésnek, módosításnak nyit lehetőséget.

Az alábbiakban csak néhány szembetűnő eltérésre hívjuk fel a figyelmet. (Elöl mindig a JKK alak szerepel!) *Rab Ráby* 62: tartogatta helyett 144: tartotta, *Egy játékos, aki nyer* 43: sötétké 34: sötét, 62: *epidemikus* 201: *endémikus*, *A Damokosok* 51: *kivépní* 50: *kimenni*, *A három márványfej* 49: *paritryavetésnyire* 230: *paritrya-*

lövésnyire, 182: *idegontó* 176: *idegromboló*, *Ahol a pénz nem isten* 149: *körrajzai* 88: *körvonalai*, 149: *között* 89: *közül*.

Szakács Béla

Kőpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc Bp. 1976. Gondolat K. 533 l.

Csak elismeréssel szólhatunk arról, hogy II. Rákóczi Ferenc háromszázadik születési évére a Rákóczi személyével és a kuruc szabadságharcral kapcsolatos, az évfordulóra készülő és 1976-ban napvilágot is látott kevés számú kiadvány között olyan színvonalas könyvet találhatunk, mint a Kőpeczi Béláé és R. Várkonyi Ágnesé.

A mű a széles olvasóközönséghez szól, de tartalmazza a legújabb kutatási eredményeket, és megfelel a tudományos igényeknek is, bár ez utóbbi miatt hasznos lett volna – az olvasmányosságot nem zavaró módon – az idézetekben nagyon gazdag monográfiában hivatkozni a lelőhelyekre, és ahol ezt a szükség kívánja, a forrásokra. „A források és irodalom” c. fejezet ugyanis, mely a főszöveg után áll Varga István munkájaként, nem segíti kellőképpen sem a kutatót, (aki szakemberként a megadott bibliográfiát ismeri), sem az érdeklődőt, mert a felsorolt művekben az idézeteket megtalálni nagyon nehéz, szinte lehetetlen. Nagyon hasznos a könyvben az időrendi tábla, mely Magyarország és Erdély történetének, valamint az egyetemes történetnek az 1640-es évektől Mikes Kelemen haláláig (+1761) terjedő idők eseményeit tartalmazza. Ugyanilyen segítséget jelent a Névmutató is. Ez utóbbi kettő összeállítója szintén Varga István. Adatai egy-két esettől eltekintve (pl. a hasonnevű apát és fiút Petróczy (Petróczy) Istvánt egyetlen személynek veszi (1620 k. – 1713!), aki részese volt a Wesselényi összeesküvésnek, 1705-től meg II. Rákóczi Ferenc szenátorainak egyike[!]. Ez utóbbi azonban 1657-ben született, s így nem lehetett apja Petróczi Kata Szidóniának (1662–1708), elhalálkozásának éve pedig 1712 volt!) megbízhatóak, bár helyenként szűkszavúak. Nem ártott volna helynévmutatóval is ellátni a könyvet, ha már egyszer az első kiadást ilyen hasznos fejezetekkel gazdagították.

Külön örömet jelent az irodalom iránt is érdeklődőknek, hogy a szerzők most is megtartották a kuruc költészet, a kor gazdag napló-, emlékirás, levelezés stb. ismeretéről és szeretetéről tanuskodó bőséges idézeteket, sőt nem kis mértékben növelték is ezek számát. Egyik-

másik korabeli versről (pl. Rákóczi László balladája, Két szegénylegény egymással való beszélgetése) nemcsak történeti forrásként emlékeznek, hanem mint költői alkotásról szólnak. De gazdagon illusztrálják munkájukat mindenütt prózai és verses részekkel, ami a különben is élvezetes előadást változtatossá, az egész művet olvasmányossá teszi.

Gazdag képanyag emeli a könyv értékét. Ez Rózsa György érdeme. A Gondolat kiadó a munka kiállításával, a szövegek belső elrendezésével az alkalomhoz méltóan járult hozzá, hogy a számos országos és helyi ünnepség, emlékülés és alkalmi kiadvány mellett maradandó alkotással is emlékeztetesse tegye az évfordulót. A munka belső értékére eleve garanciául szolgált a szerzők személye, akiknek hosszú évtizedekre nyúló munkássága bizonyítja, hogy a kérdés legjobb szakértői.

Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes könyve az 1953-ban „sietős munkával” elkezdett és 1955-ben már nyomtatásban is megjelent Rákóczi-monográfia második, „átdolgozott és bővített kiadása”, amint erre az Előszó figyelmeztet. A szerzők egy új Rákóczi-monográfia helyett a gyorsabb megoldást választották. Az újabb kutatások eredményeit az első kiadás fejezeteinek részbeni átszerkesztésével, kiegészítésével, másrészt új fejezetek beiktatásával illesztették be könyvükbe, építve az első kiadás alapelveire, összefoglalva, kiegészítve annak szándékait és indításait, mivel az eltelt huszoneg-néhány év kutatása a régi koncepció helyességét igazolta. Így a monográfia szemléletmódja nem változott, de a korszakról, Rákócziról, a szabadságharcról és a hozzá fűződő számtalan problémáról formált kép sokszínűbb, gazdagabb lett. A ma is helytálló régi megállapítások, értékelések az új adatokkal megszilárdultak és kiegészültek.

Köpeczi Béla átdolgozott, nagyobbára teljesen új fejezeteiből (A külső segítség keresése; Des Alleurs küldetése; A francia-magyar-erdélyi szerződés terve; A rozsnyói tanácsülés és Franciaország; Az orosz szövetség; Ultimátum a francia udvarhoz; Küzdelmek a nemzetközi elszigetelődés ellen) elsősorban Rákóczi és a korabeli Európa kapcsolata áll előttünk világosabban. Az R. Várkonyi Ágnestől származó szélesebb társadalmi, műveltség-történeti, politikai háttér megrajzolásával gazdagabban dokumentált, árnyaltabb, részletesebb átdolgozások (Családi örökség; Munkács vár védelme; Ország nélküli fejedelem; Főúri-nemesi szervezkedés; Az ország-építő; A művelődéspolitikus), illetőleg újonnan betoldott fejezetek (Az új magyar államért; A

vitézlő rend és a jobbágyság mozgalmái; Erdélyország fejedelme; Rendi-vármegyei szervezkedés; Rendiség és abszolutizmus) közül főként azokat emeljük ki, melyek II. Rákóczi Ferencnek a rendi kiváltságaihoz ragaszkodó megyei nemességgel szemben folytatott küzdelmeit világítják meg.

Egyáltalán nem felel meg a valóságnak, a marxista történetkutatásnak az a szemléletmód, mely II. Rákóczi Ferencben olyan feudális nagyurat lát, akinek nem volt célja a jobbágytömegek helyzetének javítása, aki a Habsburg ilynomságnál is nehezebb terhekkel sújtotta az akkori Magyarország különböző társadalmi osztályait, rétegeit, köztük a városokat, nemeseket. Kissé meglepő, hogy ilyen hangok szlovák részről hallhatók, s nem találunk Rákóczi mozgalmában haladó elemeket. Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes könyvének második kiadása az elsőnél is jobban dokumentálja, hogy Rákóczi nemcsak ígérte, hanem meg is akarta szabadítani a szabadságért fegyverrel harcoló jobbágyságot a földesúri terhektől, hogy társadalom- és államszervező elvei és megvalósításukra irányuló intézkedései a kor leghaladóbb törekvései közé tartoztak. Anakronizmus lenne azt gondolni felőle, hogy fel akarta szabadítani a jobbágyságot. Az sem ismert még eléggé, milyen lett volna az a hajdúszabadság, melyben a mintegy százezernyi jobbágykatonaságot, a vitézlő rendet akarta részesíteni, és hogyan akarta tervét megvalósítani. Államépítő munkájának azonban ez alapja volt, s miatta került szembe a vármegyék nemességével, mely egyre növekvő megdöbbenéssel fogadta katonai és gazdasági intézkedéseit, a közteherviselést, az új kormányzati módszereket stb. A Rákóczi és a szabadságharc ellen 1706-ban már lázadászerűen szervezkedő vármegyei nemesség csak a maga nemesi-rendi érdekeit nézte, s nem azokat a távlatokat, melyeket Rákóczi Hollandiának, Portugáliának áldozatokat is vállaló státusai példamutatásában eléje állított. Nem Rákóczi volt haladásellenes, hanem Turóc és más megyék nemessége, meg Erdély földesurai, mert csak az izgatta őket, hogyan szerezzék vissza katonáskodó jobbágyaikat, hogyan szabadulhatnának a szabadságharcjal járó áldozatoktól, terhektől. Nem Rákóczi volt az oka, hogy a nemesi ellenállást fegyverrel kellett letörnie, s hogy a fegyverrel harcoló jobbágyok jövőjéről intézményesen csak az 1708-i, sárospataki országgyűlés hozott törvényerejű rendelkezést.

Az 1976 júniusában Sárospatakon tartott tudományos ülészakon elhangzott előadások megmutatták, hogy a szabadságharc bonyolult kérdéseit, Rákóczi szándékait illetőleg még

nagyon is sok és fáradtságos munka vár a kutatókra. Az eredmények azonban nem módosítják, még csak nem is gyengítik a monográfia állítását: „II. Rákóczi Ferenc a függetlenség, a társadalmi haladás, az egyetemes és nemzeti érdekegység, a hazaszeretet, a politikai elkötelezettség és erkölcsi nagyság egységét megtestesítő személyisége a magyar történetnek”

Varga Imre

Hatvany Lajos: Szalontától Pestig. (Cikkek, tanulmányok Arany Jánosról) Bp. 1977. Szépirodalmi K. 187 l.

A szakmai közvélemény úgy tudja, Hatvany Lajos legmaradandóbb irodalomtörténeti írásában Adyt, Petőfit és Gyulait hozta közelebb az olvasókhoz, azt kevesen tartották számon, hogy Arany János mennyire foglalkoztatta. Csalódnia kell annak, aki műelemzést vár e kis gyűjteménytől, mert a szerző inkább az életrajzi kutatás, árnyalatos lélekrajz és az elszánt vitázás elkötelezettje. A polémia feltűnik már a korai bírálatokban: Szinnyi Ferenc 1909-ben kiadott Arany kismonográfiájának esztétikai igénytelensége ellentmondásra ösztönzi Hatvanyt. (Arany János legújabb életrajza) S később is megőrzi kritikus hangját az Aranyt bálványozó, leegyszerűsítő, szociológiai és mélylélektani szempontokról tudomást se vevő ókonzervatív szemlélet ellenében.

Nem tagad meg azonban minden elismerést a „hivatalos tudomány”-tól. Van jó szava Voinovich nagy életrajzának első két kötetéről éppúgy, mint Pap Károlynak Arany irodalomtörténeti előadásait publikáló vállalkozásáról. (Ez utóbbiról szól az *Arany tanár úr* c. karcolata): Igazában mégis ott forrósodik föl a hangja, amikor Dóczy Jenő modern módszerrel és biztos intuícióval megírt regényes Arany-biográfiáját méltathatja (*Egészen közel Arany Jánoshoz*). Mellékesen: e megérdemelt dicséret azt is eszünkbe juttathatja, hogy Dóczy munkáját jogtalanul mellőzik a mai kutatók.

E bírálatokat összegyűjtve csak egyszer olvashattuk eddig, a könyv gerincét mégis három, jobban ismert tanulmány alkotja: *Szalontától Pestig, Arany költészetének társadalmi háttere, Arany, a kritikus*. A belőlük kirajzolódó gondolatmenet – nagyon röviden – így választható fel: „Négy évtizedet töltött Arany elmaradott falusi viszonyok között, amelyek ártottak életkedvének, s rendkívüli műveltségét némiképp egyoldalúvá tették. Tehetsége, kivált ember-

ábrázoló képessége révén művészete egészében a 19. század legnagyobb teljesítményei közé tartozik, mégis anakronizmust kell látnunk eposzteremtő szándékában. Elzárta őt ez a korszerű, városi alakokat mozgató regény (versesregény?) műfajától, folyóiratait is a közönségtől idegen, archaikus program korlátai közé szorította. Évtizednyi elhallgatásában éppúgy tükröződik e fölismert belső ellentmondás, mint a satnya, még kialakulatlan pesti polgárságból való kiábrándulás. Utolsó éveiben felszabadult, hivatott énekesé lett a főváros életének. Megmutatkozik a regény elhanyagolása egyébként korszakalkotó kritikus munkásságában is. Egyik legfőbb jellemvonása e téren, hogy nagy igények hordozója, embertelenül kérlelhetetlen tud lenni a szerény tehetségűek irányában.”

Fenti megállapítások beleilleszkednek Arany János per-újrafölvételébe, amely folyt ugyan a Nyugat megindulása óta, ám az 1932-es évforduló táján új lendületet kapott. Ekkor kavart vihart a nagy géniuszunk írói bátorságának problémája körül Móricz Zsigmond, Németh László ekkor fogalmazta meg elítélő szavait a *Buda haláláról*, *Toldi szerelméről*, mint a felbomlás benyomását keltő művekről. A lelki bénultság okait is már régebben fürkészik, Dóczy Jenő először 1924-ben értekezett „Arany János neurastheniája” címmel. Szerb Antal szintén sajnálkozik azon *Magyar irodalomtörténetében* (1934), hogy a Toldi szerzője nem írt regényt. Hatvany a 30-asok közepén keletkezett írásai tehát nem úttörők, de nagyobb terjedelműk, széles témakörük ellenére sem tekinthetők valamilyen szintézisnek az új szemlélet alapján. Hiányzik belőlük a rendszeresség, a népi írótaborral való polémia pedig olykor túlfeszített állításokra csábította a tanulmányírókat. (Megvilágításában szinte kizárólag tehernek, kölöncnek tűnik fel a nagyszalontai és körösi tartózkodás, a kismemesi hajdú-eredetet jobbára visszahúzó társadalmi erőnek láttatja). Azt még a vita indulata sem magyarázza, miért ábrázolja Hatvany „könyörtelen műbírálónak” (vö. *A zord kritikus* c. jegyzetet) azt az Arany Jánost, aki türelmessége, tárgyilagos irodalompedagógusi magatartása révén éppen ellentéte volt Gyulainak.

Sajnos a gyűjteményből nem hiányoznak a filológiai tévedések. Nemcsak az Arany-textusok hanyag közlésére gondolunk. Hisz a kiadó gondoskodása folytán az utolsó lapon – bár nem teljes számban – ráakadhatunk az idézetek helyes szövegére. Meglepőnek találjuk a szerzőnek azt a megjegyzését, hogy Arany „figyelmét elfordította Jókaitól”, „hallgatott a nagy fantáziájú kolléga